

Ricâl Edebiyatında Suâlât Türü Eserler

Arş.Gör. Abdurrahman Kurt*

Özet

Dinin en önemli iki kaynağından biri olan hadislerin in-tikalinde en büyük rolü hiç şüphesiz râviler üstlenmiştir. Bu sebeple ilk dönemlerden itibaren hadis râvileri hakkında mu-azzam bir literatür meydana gelmiştir. Bu çalışmada bu telifâtın önemli ve ilklerinden sayılabilecek bir türü olan suâlâtlar üzerinde durulmuş, özellikleri, muhtevâsı ve mütedâvel olanları konu edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *cerh ve ta'dîl, ricâl, rivâyet, sened, suâlât.*

The Sualat Studies in the Literature of Rijal

Abstract

The narrators has played the biggest role in the transmission of hadiths that are one of the important resources of religion. For this reason, an enormous literature about the hadith narrators was formed from the first period. This study has focused on the type of sualat considered the first and the most important of this literature and the characteristics and content of this type.

Key Words: *al-jarh and al-ta'dîl, rijal, narrative, sanad, sualat*

Giriş

Hadis, sened ve metin olmak üzere birbirinden bağımsız düşünölemeyen iki ana unsurdan müteşekkildir. Bir metnin bizatihi kendisi ne kadar değerli ise o metnin kaynağına nisbeti ve daha da ötesi bu nisbetin doğruluğı da bir o kadar önem arz etmektedir. Söz konusu metinler, hayatın

* KSÜ İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı

her alanında mü'minler için *usve-i hasene*¹ olan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) aitse meselenin ne kadar da ehemmiyet arz ettiği görülmektedir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra bazı sahâbilerin zaman zaman değişik vesilelerle ondan nakledilen bir haberin doğruluğunu araştırmaları bunun en bariz göstergesidir. Hz. Ebû Bekir'in, Resûlullah'ın nineye altında bir miras verdiğini söyleyen Muğire b. Şu'be'den şahit istemesi², aynı şekilde Hz. Ömer'in de "Sizden biriniz, üç kez izin ister de kendisine izin verilmezse geri dönsün"³ hadisini nakleden Ebû Mûsâ el-Eş'âri'den bunu Resûlullah'tan duyduğuna dair delil istemesi bu bağlamda zikredilebilecek örneklerden sadece ikisidir. Ancak kabul edilmelidir ki sözü edilen sahâbenin kendileri gibi birer sahâbî olan kişilere göstermiş oldukları tavır kesinlikle onlara bir güvensizliğin ifadesi değildir. Bu bir hassasiyetin ve Peygamber sözüne verdikleri değer ifadesidir. Nitekim rivâyetin devamında Hz. Ömer'in, Ebû Mûsâ'ya: "Amacım seni zan altında bırakmak değildi. Sadece insanların Hz. Peygamber'e, söylemediği sözleri yakıştırmalarından endişe ettim" dediği de nakledilmektedir.⁴ Dolayısıyla dini emirlere sıkı sıkıya bağlı olan bu seçkin topluluğun Hz. Peygamber adına yalan söyleyebileceklerini düşünmek mümkün değildir.

Ne var ki İslâm tarihinde ortaya çıkan fitnelerle birlikte hadis uydurma girişimlerinin baş göstermesi, âlimleri ilk dönemlerden itibaren hadisleri nakleden râvileri hadis rivâyetine ehliyetleri açısından araştırmaya sevk etmiştir. İbn Sîrin (v. 110/729), bu gerçeği "Eskiden isnad sormazlardı. Ne zaman ki fitne çıktı 'Râvilerinizin isimlerini söyleyin bakalım' demeye başladılar"⁵ sözüyle dile getirmiştir. Âlimler, hadislerin sahih bir şekilde intikal edilmesinde râvileri araştırmayı önemli bir vazife telakki etmekle birlikte bunun bir

¹ Ahzâb, 33/21.

² Mâlik, Ferâiz, 4.

³ Mâlik, İsti'zân, 3.

⁴ Mâlik, İsti'zân, 3.

⁵ Müslim, Mukaddime, s. 20.

gyibet olmadığı hususunda da ittifak etmişlerdir.⁶ Nitekim yine İbn Sirîn'in, "Bu ilim/hadis dindir, dininizi kimden aldığınıza dikkat ediniz"⁷ sözü sened araştırmasının bir gereklilik olduğuna işaretler. Aynı şekilde Ebû Bekr b. Hallâd (v. 240/854), Yahya b. Saïd el-Kattân'a (v. 198/813): "Hadislerini terk ettiğin kimselerin, ahirette sana düşman olmasından korkmuyor musun?" diye sorunca Yahya b. Saïd'den: "Onların bana düşman olması 'yalana karşı niçin hadisimi korumadın?' diyerek Resûlullah'ın bana düşman olmasından daha iyidir"⁸ cevabını almıştır. Bu anlamda ricâl ilminde "cerh ve ta'dil" diye isimlendirilen râvi hallerinin araştırılması, râvileri tanımada önemli bir misyon üstlenmiştir.

I. Ricâl Edebiyatında Suâlâtlar

Râvilerin araştırılmasında elde edilen bilgiler, ilk dönemlerde şifâhî olarak nakledilegelmiştir. Daha sonra hicrî ikinci asrın ortalarından itibaren tedvin edilerek muhafaza edilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda önceleri râvi ve rivâyete dair malumat aynı malzeme üzerine kaydedilmiştir. Zamanla ricâle dair bilgiler merviyâtтан ayrıştırılarak *falan mûnekkidin ricâl hakkındaki görüşleri veya falanın, ricâl hakkında filana yönelttiği sorular* gibi isimlerle bir araya getirilmiştir. İşte suâlâtlar, bu ameliyenin sonucu olan ilk müstakil çalışmalarlardır. Küçük hacimli olmalarına rağmen oldukça doyurucu bilgiler ihtivâ eden bu eserler, bazı gayretli talebelerin, hadis râvilerini tanımada uzman olan hocalarına, râvilere dair sormuş oldukları soruları ve bunlara verilen cevapları ihtivâ etmektedir. Buradan hareketle talebelerin hocaları adına telif ettikleri bu tür eserlere "suâlât" adı verilmiştir.⁹

Gerek İmam Şâfiî'nin (v. 204/819), "hadisin sıhhatine, çoğunlukla onu haber veren kimsenin doğru veya yalancı

⁶ Leknevî, er-Ref' ve't-tekmil fi'l cerh ve't-ta'dil, s. 53-54.

⁷ Müslim, *a.g.e.*, s. 20.

⁸ Hatîb, el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye, s. 56.

⁹ Yahya b. Maïn, *et-Târîh* (nâşirin önsözü), I, 9-10; Aşıkutlu, Emin, *Hadiste Ricâl Tenkîdi*, s. 76.

kişi olmasıyla varılır...”¹⁰ ifadesi ve gerekse Ali b. Medîni’nin, “Hadis ricâlini bilmek, hadis ilminin yarısıdır”¹¹ şeklindeki sözleri göz önünde bulundurulduğunda, ricâle yönelik yazılmış diğer eserler gibi suâlâtların da azımsanmayacak derecede önemli bir mevki teşkil ettiği görülecektir. Zira ricâl edebiyatının ilk örneklerinden olmasının yanı sıra başka kitaplarda bulunmayan bilgilere de yer yer bu çalışmalarda rastlandığı görülmektedir. Bu da hadis râvileri hakkında yapılan değerlendirmelere bir katkı sağlamaktadır. Tarihte bu minvalde yapılmış her çalışma, bir bütünün parçası olarak düşünülürse suâlâtların da bu anlamda bir boşluğu doldurduğu muhakkaktır.

a. Telif ve Tasnif Açısından

Daha önce de zikredildiği gibi suâlâtlar, talebelerin hadis meclislerinde hocalarına yönelttiği soruların daha sonra derlenmesi neticesi oluşturulan eserlerdir. Zira hadis dersleri için kurulan meclisler salt hadis okumaktan ibaret değildir. Talebeler, hocalarına hadisin metni ve senedine dair hususlarda özellikle râvilerin kimliklerine, cerh ve ta’dîl durumlarına yönelik bir takım sorular da yöneltmişlerdir. Hocalarından aldıkları cevapları küçük notlar halinde kaydetmeyi ihmal etmeyen talebeler, daha sonra bu bilgileri bir araya getirerek rivâyet etmişlerdir.

Rivâyet geleneğine uygun olarak isnadlı bir şekilde zikredilen bilgiler genellikle örneklerde de görüleceği üzere سألت

سألت - سئل - سمعت - قلت

و سألته عن سليمان بن عمرو النخعي فقال كذاب يضع الحديث يروي عن جماعة من

التابعين و يقال له ابو داود النخعي

(Hâkim en-Nisâbûri’ye) Süleyman b. Amr en-Nehâi hakkında sordum. “O hadis uyduran bir yalancıdır. Ve bir

¹⁰ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 414.

¹¹ Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu’l-fâsıl beyne’r-râvî ve’l-vâfî*, s. 320.

grup tabiünden rivâyette bulunmuştur. Ona Ebû Dâvud en-Nehâi de denilir” dedi.¹²

و سئل عن علي بن دينار البصري فقال كان ضعيفا عندنا وكنيته ابو شعيب

(Ali b. Medîni’ye) Ali b. Dînâr el-Basrî hakkında soruldu. “Bize göre o zayıf bir kimsedir ve künyesi de Ebû Şuayb’dır.” dedi.¹³

سمعت ابا عبدالله يقول ولد سفيان بن عيين سنة سبع و مائة

Ebû Abdullah’ı (Ahmed b. Hanbel), Süfyân b. Uyeyne’nin 107 senesinde doğduğunu söylerken işittim.¹⁴

قلت فعلي بن حكم المروري ؟ قال ثقة روى عنه البخاري

(Dârekutni’ye) Ali b. Hakem el-Mervezî hakkında ne dersin dedim. “O sikadır ve Buhârî ondan rivâyette bulunmuştur” dedi.¹⁵

Suâlât türü eserlerin tasnifi ise müelliflerinin takip etikleri metotlara göre farklılık arz etmektedir. Örneğin, Hâkim en-Nisâbûrî (v. 404/1014) ve Sülemî (v. 412/1021) *Suâlât*’larını râvi isimlerine, Ebû Dâvud (v. 275/888) ve Âcurrî (v. ?) beldelere göre düzenlerken Siczî (v. 438/1046) ve Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe (v. 297/909) gibi âlimler de eserlerini belirli bir tertip gözetmeden kaleme almışlardır.

b. Cerh ve Ta’dîl Açısından

Suâlâtların en önemli özelliği, râvilerin rivâyet ehliyetine sahip olup olmadıklarının âlimler arasında kullanılagelen muhtelif cerh ve ta’dîl lafızlarıyla belirtilmesidir. Güvenilir ve zayıf râvi ayırımına gidilmeden her iki tür râvi hakkında bilginin yer aldığı bu eserlerde münekkitlerin, râviler hakkında

¹² Siczî, *Suâlâtü Mes’ûd b. Ali es-Siczî li’l-Hâkim en-Nisâbûrî*, s. 98-99.

¹³ Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe, *Suâlâtü Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe li Ali b. el-Medîni*, s. 76.

¹⁴ Ebû Bekr el-Esrem, *Suâlâtü Ebî Bekr el-Esrem li Ahmed b. Hanbel*, s. 75.

¹⁵ Hâkim, *Suâlâtü’l-Hâkim en-Nisâbûrî li’l-Dârekutni*, s. 249.

hüküm verirken genellikle herhangi bir açıklama yapmadan sadece sözü edilen lafızlarla yetindikleri görülmektedir. Ancak zaman zaman râvinin hangi sebepten ötürü cerh veya ta'dîl edildiğine dair açıklayıcı bilgiler bulmak da mümkündür. Örneğin Ebû Dâvud'un, Ömer b. Mûsâ el-Vecîhî hakkında ليس بشيء dedikten sonra Katâde ve Simâk b. Harb'den münker rivâyetlerde bulunduğunu belirtmesi,¹⁶ Dârekutnî'nin de İbrahim b. Abdullah b. Eyyûb'u ليس بثقة şeklinde tavsif edip akabinde sika kimselerden bâtil hadisler naklettiğini örnek de vererek ifade etmesi¹⁷ sözü edilen şahısların cerh edilme gerekçelerini göstermektedir.

Hadis münekkitlerinin cerh ve ta'dilde kullanmış oldukları lafızlarla/ıstılahlarla neyi kastedtiklerine bu eserler yardımıyla ulaşılabilmektedir. Zira cerh ve ta'dile ait ıstılahların delâleti âlimlere göre farklılık arz edebilir. Bu sebeple âlimlerin kullandıkları terimlerin ne anlam ifade ettiğini tesbit etmek son derece mühimdir. Örneğin Dârekutnî (v. 385/995), herhangi bir râvi hakkında فلان لين tabirini kullandığında bununla râvinin متروك الحديث (hadisi terk edilir) olmadığını, ancak adaleti düşürmeyen bir sebeple مجروح (cerh edildiğini) olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde Dârekutnî, hakkında كثير الخطأ (hatası çok olan) ifadesini kullandığı râvinin durumunu “uyarıldığında hatasından dönerse adalet vasfı kaybolmaz, aksi takdirde adil sayılmaz” diye açıklamaktadır.¹⁸ Ayrıca râvilere tahsis edilmiş diğer kaynakların değinmediği bilgilere bu eserler vasıtasıyla ulaşmak mümkündür. Örneğin hakkında Buhârî'nin (v.256/870) sükkût ettiği¹⁹ ve Ebû Hâtim'in (v. 277/890) de meçhul olarak tavsif ettiği²⁰ Ebû Seleme Ali b. Seleme, Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe'nin *Mesâil*'inde sika bir râvi olarak zikre-

¹⁶ Âcurrî, Suâlâtu Ebî Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Dâvud, I, 307.

¹⁷ Sehmî, Suâlâtu Hamza b. Yûsuf es-Sehmî li'd-Dârekutnî, s. 168-169.

¹⁸ Sehmî, *a.g.e.*, s. 72.

¹⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VI, 276.

²⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 187.

dilmektedir.²¹

Suâlâtlarda âlimlerin, zaman zaman râvileri birbiriyle mukayese ettiği de görülmektedir. Meselâ Süfyân es-Sevrî ile Şu'be b. Haccâc bir meselede ihtilafa düştüklerinde Süfyân'ın hep galip geldiği dile getirilerek hadis ilminde Süfyân'ın Şu'be'den daha üstün olduğuna dikkat çekilmiştir.²² Aynı şekilde Hamza es-Sehmî, Dârekutnî'ye hadis rivâyetinde Nesâî ile İbn Huzeyme'den hangisini tercih ettiği sorulduğunda Dârekutnî'nin Nesâî'yi daha üstün kabul ettiğini söylediğini zikretmektedir.²³ Yine Şa'bi'nin mürsellerinin İbrahim en-Nehâî'nin mürsellerinden, Mücâhid'in, Atâ b. Ebî Rabâh'inkilerden; Atâ'nın, Hasan Basrî'ninkilerden; İbrahim en-Nehâî'nin, Ebû İshâk'inkilerden ve Said b. Cübeyr'in de İbrahim en-Nehâî'nin mürsellerinden daha makbul olduğu belirtilmiştir.²⁴

Suâlât müellifleri, kendilerinden önceki münekkit âlimlerin görüşlerine sıkça başvurmuşlardır. Bu durum, o dönemde ricâl ilminde kimlerin söz sahibi olduğu konusunda fikir vermektedir. Meselâ Ebû Dâvud'un, Âcurrî'nin yönelttiği sorulara her fırsatta hocalarından Yahyâ b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel'in değerlendirmelerini nakletmesi, bu iki ismin dönemin otoritelerinden olduğunu gösterirken, Âcurrî'nin *Suâlât*'ının kaynağına da işaret etmektedir. Ancak müelliflerin, dönemin âlimlerinden görüşler zikretmeleri onları taklit ettikleri anlamına gelmemelidir. Zira onlar, hocaları da dâhil olmak üzere hadiste otorite kabul edilen âlimlerin görüşlerine muhalefet etmekten geri durmamış, varsa hatalarını tasrih ve tashih etmeyi ilmî bir sorumluluk addetmişlerdir. Örneğin Ali b. Medîni, Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın Ca'fer b. Süleymân'dan rivâyette bulunmadığını ancak kendisine göre

²¹ Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe, *Mesâilu Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe an şuyûhihi*, s. 115. Ayrıca benzer örnekler için bkz. *Mesâil* (muhakkikin önsözü), s. 85-86.

²² Âcurrî, *a.g.e.*, I, 150-151.

²³ Sehmi, *a.g.e.*, s. 133.

²⁴ Âcurrî, *a.g.e.*, I, 219-220.

Ca'fer'in güvenilir olduğunu belirtmektedir.²⁵ Aynı şekilde Ebû Dâvud da Ahmed b. Hanbel'in, Beşşâr el-Haffâf'tan hadis yazdığını zikrettikten sonra kendisinin zayıf gördüğü Beşşâr'dan rivâyette bulunmadığına²⁶ ve Yûsuf b. Mihrân adındaki râviyi Yûsuf b. Mâhek şeklinde zikreden Şu'be'nin de yanlışlığına dikkat çekmiştir.²⁷

c. Tabaka ve İsimler Bilgisi Açısından

Ricâl alanında telif edilmiş diğer eserlerde olduğu gibi suâlâtlarda da râvilerin biyografilerine ışık tutacak bilgilere yer verilir. Bu bağlamda şahısların;

İsim, künye, neseb ve lakapları belirtilir. Bir râvinin etraflı bir şekilde tanınması isteniyorsa öncelikle onun kimlik bilgilerinin tesbit edilmesi gerekmektedir. Bu da yukarıda zikredilen hususiyetlerin doğru şekilde belirlenmesiyle gerçekleşir. Ne var ki ricâl tarihi aynı isim, künye, neseb ve lakabı taşıyan pek çok kişiyle doludur. Bu durum doğal olarak râvilerin karıştırılmasına yol açabilir. Böyle bir karışıklığa mahal vermemek için de araştırılan şahsın kimlik bilgileri en ince ayrıntısına kadar tetkik edilmelidir. Zira râvi hakkında eksik ya da yanlış bir beyanat, yanlış hükümlere yol açabilir. Bu açıdan bakıldığında suâlâtlarda bu tür karışıklık ve yanlış değerlendirmelerin önüne geçmek için râvilerin kimlik bilgilerine dair önemli açıklamalar yer almaktadır. Meselâ künyeleriyle tanınan Ebû Amr eş-Şeybânî'nin isminin Sa'd b. İyâs²⁸, Ebû Atiyye el-Vâdî'nin Mâlik b. Âmir el-Hemdâni, Ebû İyâs el-Beceli'nin Âmir b. Abde, Ebû Zenba'nın da Sadaka b. Sâlih²⁹ olduğu belirtilmektedir. Müttefik-müfterik diye isimlendirilen adları, baba adları, künyeleri veya nisbeleri benzer ancak şahısları farklı olan râvilerin ayırt edilmesi de bu bağlamda zikredilebilir. Örneğin Âcurrî'nin *Suâlât*'ında künyeleri aynı olan Ebû Neâme el-Adevî'nin, Amr b. İsa; Ebû

²⁵ Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe, *Suâlât*, s. 53.

²⁶ Âcurrî, *a.g.e.*, II, 286.

²⁷ Âcurrî, *a.g.e.*, II, 58.

²⁸ Âcurrî, *a.g.e.*, I, 157.

²⁹ Âcurrî, *a.g.e.*, I, 168.

Neâme es-Sa'dî'nin, Abdurabbihî; Ebû Neâme el-Hanefî'nin ise Kays b. Abâye olduğunu³⁰ zikreden Ebû Dâvud, aynı şekilde olası bir karışıklığı bertaraf etmek için Huseyn b. Abdurrahman diye anılan hem adları hem de baba adları aynı olan üç kişiyi gerek nisbe gerekse hoca ve talebelerini belirterek birbirinden ayırır.³¹

Doğum ve vefat tarihleri zikredilir. Zira münekkit âlimler, birbirinden hadis aldıklarını iddia eden kişilerin doğum ve vefat tarihlerini araştırarak iddialarının doğruluğunu tesbit etmeye gayret göstermişlerdir. Âcurrî'nin, "Ebû Dâvud'a Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın Nuaym b. Hakîm'den hadis işitip işitmediğine dair sordum, evet cevabını verdi. Bunun üzerine Nuaym'ın kaç yılında vefat ettiğini sordum. O da h. 148 yılında vefat ettiğini söyledi"³² şeklindeki sözleri h. 198 yılında vefat eden Yahyâ b. Saîd'in, Nuaym b. Hakîm'le mülazemetinin mümkün olduğunu tarihen isbat etmektedir. Berkânî de Dârekutnî'ye Mutahhar b. Süleymân'ı yalancılıkla nitelendirmesinin sebebini sorduğunda hocası Dârekutnî, Mutahhar b. Süleymân'ın 304/917 senesinde Firyâbî'den hadis semâ ettiğini iddia ettiğini ancak Firyâbî'nin 300/912 senesinin şevvâl ayında hadis nakletmeyi bıraktığını, 301/913 senesinin muharrem ayında da vefat ettiğini söyleyerek Mutahhar ile Firyâbî'nin mülâki olmadığını ifade etmiştir.³³

Hoca ve talebelerine değinilir. Bu yolla râvinin hem daha iyi tanınması sağlanmakta hem de rivâyetlerin tesbiti noktasında hoca-talebe ilişkisine dikkat çekilmektedir. Nitekim İbn Bukeyr'in *Suâlât*'ında Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes, Şu'be b. Haccâc, Eyyûb es-Sahtiyânî, Abdullah b. Avn, Katâde, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Zührî, Saîd b. Cübeyr, Muhammed b. Sîrîn, Ma'mer b. Râşid, Saîd b. Ebî Arûbe vb. pek çok hadis âliminin en güvenilir talebelerinin listesi ve-

³⁰ Âcurrî, *a.g.e.*, II, 26.

³¹ Âcurrî, *a.g.e.*, I, 172.

³² Âcurrî, *a.g.e.*, I, 381.

³³ Berkânî, *Suâlâtü Ebî Bekr el-Berkânî li'd-Dârekutnî*, s. 167

rilmektedir.³⁴ Yine tâbiünden Saîd b. Müseyyeb, Ebû Seleme, A'rec, Ebû Sâlih, Muhammed b. Sirîn ve Tâvus'un Ebû Hureyre'nin talebelerinden olduğu nakledilmektedir.³⁵

Tabakaları tasrih edilir. Özellikle ilk tabakayı teşkil etmesi yönüyle sahabeye ayrı bir önem atfedildiği görülmektedir. Zira mürsel ve müsned rivâyetlerin birbirinden ayırt edilmesinde sahabe bilgisi de önemli bir role sahiptir. Dolayısıyla âlimler, şahıslar hakkında malumat verirken bunun üzerinde hep durmuşlardır. Nitekim aynı künyeyi taşıyan Ebû Kebşe el-Enmârî ve Ebû Kebşe es-Selûlî'den el-Enmârî'nin sahâbî olduğu es-Selûlî'nin ise sahâbî olmadığı belirtilmiştir.³⁶ Aynı şekilde "Basra'da Enes b. Mâlik, Kûfe'de Abdullah b. Ebî Evfâ, Medine'de Ebû Ümâme b. Sehl, Mısır'da Abdullah b. Hâris, Şam'da Ebû Ümâme es-Sudeyy, Hz Peygamber'in en son vefat eden sahâbileridir"³⁷ ifadesi sahâbeye yönelik bölgesel bir tesbite dikkat çekmektedir.

Hangi mezhep veya fırkaya mensup oldukları belirtilir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra inanç ve amele dair farklı mezhepler teşekkül ettiğinden, bazı râvilerin rivâyetlerini kabul etmede titizlik gösterilmiştir. Ancak hadis rivâyetinde liyakat ve güvenilirlik esas olduğu için farklı düşünceye mensup olsa da bu vasıfları taşıyan râvilerin rivâyetleri kabul görmüştür. Suâlâtlarda münekkit âlimlerin mürcie, mu'tezile, cehmiyye, kaderiyye, zeydiyye, şii, haricî gibi mezhep ve fırkalara mensup râvileri belirttiği ve onlar hakkında hüküm verirken insafı elden bırakmadığı görülmektedir. Nitekim kaderî düşüncesini benimseyenlerden hadis yazılıp yazılmayacağı sorusuna Ahmed b. Hanbel: "Mezhebinin propagandasını yapmadığı müddetçe hadisini yazmakta bir sakınca yoktur" şeklinde cevap vermiştir.³⁸ Aynı şekilde Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe'nin *Suâlât*'ında Ali b.

³⁴ İbn Bukeyr, *Suâlâtü İbn Bukeyr li'd-Dârekutnî*, 41-58.

³⁵ Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe, *Suâlât*, s. 82.

³⁶ Âcurrî, *a.g.e.*, II, 244.

³⁷ Siczî, *a.g.e.*, s. 113-115.

³⁸ Ebû Dâvud, *Suâlâtü Ebî Dâvud li Ahmed b. Hanbel*, s. 198.

Medîni, Abdullah b. Ebî Nuceyh'in hadiste güvenilir olduğunu fakat görüş olarak kaderî ve mu'tezilî olduğunu belirtmiştir.³⁹ Dârekutnî, güvenilir olarak vasıflandırdığı Muhammed b. Muzaffer'in şiiliğe meylettği kendisine söylendiğinde bunun hadisine zarar teşkil edecek ölçüde olmadığını zikretmektedir.⁴⁰

Fiziki özelliklerinin yanı sıra hangi mesleği icrâ ettiklerine yer verilir. Söz konusu bu durum râviler hakkında hüküm vermede birinci derecede bir önem ifade etmese de bu ilim dalıyla uğraşan âlimlerin, en ince ayrıntısına kadar ve harikulâde bir titizlikle şahısları kayıt altına aldıklarının delilidir. Bu bağlamda Abdullah b. Ümmü Mektûm, Ebû Kuhâfe, Abdullah b. Abbâs ve Ka'b b. Mâlik gibi sahâbe tabakasına veya Muğîre b. Miksem, Veki' b. Cerrâh, Süfyân b. Uyeyne gibi sonraki tabakalara mensup gerek doğuştan gerekse sonradan âmâ olanlardan on yedi kişinin ismini zikreden Ebû Dâvud,⁴¹ benzer şekilde Abbâd b. Mansûr'un terceme-i hâlinde de onun Basra'da beş kez kâdılık vazifesi üstlendiğini dile getirmektedir.⁴²

d. Hadis İlmi Açısından

Suâlâtlarda hadis tarihi ve usûlüne yönelik bilgilere de rastlanmaktadır. Nitekim Siczî'nin *Suâlât*'ında Hâkim en-Nîsâbüri'nin, "Zabt ve itkan sahibi hadisçi, bir hadisi metniyle naklettikten sonra peşine başka bir sened zikrettiğinde, bu senedin metni bir önceki metinle aynı lafzı taşıyorsa مثله (mislehu) demesi gerekir. Ancak bunu ayırt edemiyorsa bir önceki hadisle aynı manayı taşıdığını belirten نحوه (nahvehu) ifadesini kullanması caizdir."⁴³ ifadeleriyle hadis usûlü ilmini ilgilendiren nahvehu ve mislehu lafızlarının kullanım farkındaki inceliğe değindiği görülmektedir.

³⁹ Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe, *Suâlât*, s. 96-97.

⁴⁰ Sülemî, *a.g.e.*, s. 116.

⁴¹ Âcurrî, *a.g.e.*, I, 196, 199.

⁴² Âcurrî, *a.g.e.*, I, 421.

⁴³ Siczî, *a.g.e.*, s. 128-129.

Bol miktarda merfu' ve mevkuf rivâyetlere de yer veren suâlâtlarda müellifler, bazen râvilerin naklettikleri hadisleri sened ve metin açısından tetkike tabi tutarak hadislerin sıhhatlerine dair hükümlerde bulunmuşlardır. Örneğin Ahmed b. Hanbel, kendisine Hz. Ali'nin naklettiği "Mest üzerine meshin müddeti, misafir için üç gün, üç gece; mukim için de bir gün, bir gecedir."⁴⁴ hadisinin sıhhati hakkında sorulduğunda söz konusu rivâyetin sahih merfu' olduğuna işaret etmiştir.⁴⁵ Hasan b. Yahyâ el-Huşenî'nin, Hişam b. Urve→Urve→Hz. Aişe→Hz. Peygamber senediyle "*Kedi sizin etrafınızda çokça dolaşır*" hadisini rivâyet ettiğini Ebû Dâvud'a söyleyen Âcurrî, Ebû Dâvud'un bu rivâyet için (senedi) bâtil değerlendirmesinde bulunduğunu belirtmektedir.⁴⁶ Sahih olan hadis metninin zikredilen senedle sahih olmadığını vurgulamıştır.

İlelül hadîs kapsamına giren konular da suâlâtlarda önemli bir yekûn teşkil etmektedir. Bu anlamda râvilerin cerh ve ta'dilinde kimlerin ihtilata uğradığına, kimlerin tedliste bulunduğuna ve kimlerin mürsel rivâyetler naklettiğine dair bilgilere ulaşmak mümkündür. Zira ihtilât, tedlis, irsal gibi saikler hadis ilminde birer illet sebebi olarak kabul edilir. Rivâyetlerdeki gizli kusurların tesbiti oldukça güçtür. Bu, hadis ilminin bütün dallarına vakıf olmayı gerektirecek kadar ciddi bir birikime sahip olmayı gerektirir. Bu ilim dalı, hadis ilminin en çetrefilli ve en zor dalını teşkil etmektedir. Dolayısıyla suâlâtlarda yer alan bu bağlamdaki değerlendirmeler oldukça önem arz etmektedir. Örneğin Dârekutnî, İbn Cüreyc'in tedlisinden kaçınmak gerektiğini zira İbrahim b. Ebî Yahyâ ve Mûsa b. Ubeyde gibi tenkit edilmiş râvilerden tedlis yaparak rivâyette bulunduğuna işaret etmektedir.⁴⁷

Salt bir biyografiden müteşekkil olmayan bu eserlerin satır aralarında dönemin siyasî, sosyal ve ilmî hayatına dair

⁴⁴ Müslim, Tahâret, 85.

⁴⁵ Ebû Bekr el-Esrem, *a.g.e.*, s. 64.

⁴⁶ Âcurrî, *a.g.e.*, II, 230.

⁴⁷ Hâkim, *a.g.e.*, s. 174.

bilgiler bulmak da mümkündür. Örneğin Silefi (v. 576/1180), hocası Hamîs el-Havzî'ye (v. 510/1116), Ebû Tâlib es-Sayrafi hakkında sorduğunda Hamîs, onun Rafizî olmakla itham edildiğini ve İsmâilî propagandacıların Bağdat'a geldiği sıralarda oradan ayrıldığını söyleyerek İsmâilîlerin Bağdat'a gelişine işaret etmektedir.⁴⁸ Ali b. Medîni'nin, Kur'ân'ın mahlûk olduğunu, Allah'ın ahirette görülmeyeceğini ve Hz. Mûsâ ile konuşmadığını iddia edenlerin kâfir olduğunu söylemesi dönemin kelâmî tartışmalarını yansıtmaktadır.⁴⁹ Benzer şekilde Bağdat'ta Hz. Osmân ile Hz. Ali'nin fazileti meselesinin âlimler arasında ihtilaf konusu olduğu da görülmektedir. Söz konusu durum kendisine arz edildiğinde Dârekutnî, önceleri sukût etmenin daha hayırlı olduğunu düşünürken sonraları ehl-i sünnetin Hz. Osmân'ın daha faziletli olduğu yönünde sahabenin icmayla ittifak ettiğini bildirerek tartışmalara kendisi de katılmıştır.⁵⁰

Netice itibariyle bir esere kendinden sonraki çalışmalar tarafından atıfta bulunulması diğer bir ifadeyle referans gösterilmesi o eserin ehemmiyeti, güvenilirliği ve yetkinliği adına bir delil teşkil etmektedir. Bu anlamda suâlâtlar cerh ve tadîl âlimlerinin râviler hakkındaki kanaatini birinci elden nakletmesi itibariyle ricâl ilmi alanında birçok esere kaynaklık vazifesi görmüştür. Hatîb el-Bağdâdî'nin (v. 463/1071) *Târîhu Bağdât*'ı ve İbn Asâkir'in (v. 571/1175) *Târîhu Dimaşk*'ı başta olmak üzere Mizzi'nin (v. 742/1342) *Tehzîbu'l-Kemâl*'i, Zehebi'nin (v. 748/1347) *Siyeru a'lâmi'n-nübela'sı*, İbn Hâcer'in (v. 852/1448) *Tehzîbu't-Tehzîb* ve *el-İsâbe*'si ve daha birçok eserde suâlâtlardan oldukça fazla nakil yer almaktadır. Örnek olması açısından *Târîhu Bağdât* ve *Târîhu Dimaşk*'ın hangi suâlâtlara ne kadar atıfta buldukları aşağıda tablo halinde verilmiştir. Bu tesbitte Ekrem Ziya Ömerî'nin *Mevâridü'l-Hatîb el-Bağdâdî fî târihi Bağdâd*⁵¹

⁴⁸ Silefi, Suâlâtu's-Silefi li Hamîs el-Havzî, s. 48.

⁴⁹ Muhammed b. Osman b. Ebi Şeybe, *Suâlât*, s. 103.

⁵⁰ Sülemî, *a.g.e.*, s. 94.

⁵¹ Ömerî, Ekrem Ziyâ, *Mevâridü'l-Hatîb el-Bağdâdî fî târihi Bağdâd*, Riyâd, 1405/1985.

ve Tallâl b. Suûd Da'cânî'nin *Mevâridü İbn Asâkir fî târihi Dimaşk*⁵² adlı çalışmalarından yararlanılmıştır.

Suâlât Eserleri	Târîhu Bağdat	Târîhu Dimaşk
<i>et-Târih (Yahya b. Maîn-Dûrî rivâyeti)</i>	282	636
<i>Târîhu Osman b. Saîd ed-Dârimî an Yahya b. Maîn</i>	134	172
<i>Suâlâtu İbnu'l Cüneyd li Yahyâ b. Maîn</i>	118	105
<i>Ma'rifetu'r-ricâl an Yahya b. Maîn (İbn Muhriz)</i>	62	14
<i>Suâlâtu Osmân b. Tâlût el-Basrî li Yahyâ b. Maîn</i>	-	5
<i>Min kelâmi Ebî Zekeriyya Yahya b. Maîn (Yezîd b. Heysem)</i>	29	-
<i>Kitâbu'l-İlel ve ma'rifetu'r-ricâl (Ahmed b. Hanbel-Abdullah rivâyeti)</i>	312	18
<i>Suâlâtu Ebî Osman Saîd b. Amr el-Berzeî li Ebî Zür'a er-Râzî</i>	70	55
<i>Suâlâtu Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe li Ali b. el- Medînî</i>	34	-
<i>Mesâilu Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe an Şuyûhihi</i>	-	8
<i>Suâlâtu Ebî Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Dâvud</i>	291	-
<i>Suâlâtu'l-Hâkim en-Nisâbûrî li'd-Dârekutnî</i>	12	54
<i>Suâlâtu Ebî Abdîrrahman es-Sülemî li'd-Dârekutnî</i>	-	57
<i>Suâlâtu Hamza b. Yûsuf es-Sehmî li'd-Dârekutnî</i>	120	49
<i>Suâlâtu Ebî Bekr el-Berkânî li'd-Dârekutnî</i>	-	83
<i>Suâlâtu Mes'ûd b. Alî es-Siczî li'l-Hâkim en-Nisâbûrî</i>	-	15

II. Suâlât Eserleri

Ali b. Medînî, Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû

⁵² Da'cânî, Tallâl b. Suûd, *Mevâridü İbn Asâkir fî târihi Dimaşk*, I-III, Medine, 1425/2004.

Zür'a er- Râzî, Ebû Dâvud, Dârekutnî, Hâkim en-Nisâbüri ve daha birçok cerh ve ta'dîl imamına yöneltilen sorulardan oluşan ve talebeleri vasıtasıyla telif edilen çok sayıda suâlât mevcuttur. Talebeler, hocalarından naklettikleri görüşleri *et-Târîh*, *Ma'rifetu'r-ricâl* ve *Suâlât* şeklinde isimlendirdikleri eserlerde bir araya getirmişlerdir. Sordukları sorulara hocalarının verdiği cevaplardan meydana getirdikleri bu çalışmaların isimleri farklı olsa da bu terimler aynı anlama gelip râvilerin hallerine dair bilgileri ihtivâ etmektedir.⁵³ Bu sebeple gerek Yahya b. Maîn'in *et-Târîh*'i ve bu eserin rivâyetleri gerekse Ahmed b. Hanbel'in *Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifetu'r-ricâl*'i de soru-cevap metoduyla telif edildiğinden suâlât türü eserler kapsamında değerlendirilebilmektedir. Bu çalışmada, neşredilen suâlâtlardan ulaşabildiklerimiz kısaca tanıtılacaktır.

1- Suâlâtü Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe li Ali b. el-Medîni

Muvaffak b. Abdullah (Riyad, 1404/1984) tarafından tahkik edilerek neşredilen *Suâlât*, mükerrerlerle birlikte 260 meseleye dair Ali b. Medîni'nin (v. 234/848), Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe'ye (v. 297/909) verdiği cevapları ihtivâ etmektedir.

Muhtevâsını daha çok Basralıların oluşturduğu *Suâlât*'ta kaderî düşüncesine mensup çok sayıda râvinin bulunması dikkat çekmektedir. Muhtemelen bundan dolayı Muhammed b. Osmân, esere şu cümlelerle girizgâh yapmıştır: "Yahyâ b. Maîn'in bize Basralı meşayihin kaderiyye düşüncesini benimsediğini ancak bunun propagandasını yapmadıkları gibi münker rivâyette de bulunmadıklarını zikrettiğini Ali b. Medîni'ye söyledim."⁵⁴ *Suâlât*'ta genellikle Muhammed b. Osman'ın soruları Ali b. Medîni'ye bizzat kendisinin sorduğu görülmele birlikte yer yer soruları soranların

⁵³ Yahya b. Maîn, *et-Târîh* (nâşirin önsözü), I, 152; Eren, *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları*, s. 529.

⁵⁴ Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe, *Suâlât*, s. 45-46.

başka kişiler olduğuna dair ifadelere de rastlamak mümkündür.⁵⁵ Râvilerin cerh ve ta'dîl durumlarını kısa ve öz cümlelerle ifade eden Ali b. Medînî, isim, künye, lakab ve nereli olduklarına dair açıklayıcı bilgiler de vermektedir.⁵⁶

2- Mesâilu Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe an Şuyûhihi

Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe'nin telif ettiği bu küçük cüz, çoğu babasına ait olmak üzere Abdullah b. Muhammed b. Numeyr, Ali b. Medînî, Abdullah b. Berrâk ve amcası Ebû Bekir b. Ebî Şeybe vb. âlimlerin cevaplarını ihtivâ etmektedir.

Mesâil'de râvilerin şahsi halleri, hadis rivâyeti açısından tenkidi ve bazı hadislerde yer alan illetlerin açıklanmasına yönelik bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca merfu ve maktu rivâyetlere rastlamak da mümkündür.⁵⁷ Âmir Hasan Sabrî, Muhammed b. Osmân'ın *Mesâil*'ini 1425/2004 tarihinde Beyrut'ta neşretmiştir.

3- et-Târîh

Yahyâ b. Maîn'in ilelu'l-hadis ve ricâl ilmine ait görüşleri bizzat kendisi tarafından yazılmamış olup öğrencileri tarafından derlenerek günümüze ulaşması sağlanmıştır. İbn Maîn'den nakledilen merviyâtın en kapsamlısını talebelelerinden Ebu'l-Fadl Abbâs b. Muhammed ed-Dürî'nin (v. 271/884) naklettiği rivâyet oluşturmaktadır. Bu da Dürî'nin hocasıyla olan mülazemetinin uzunluğundan ve bazı yolculuklara onunla birlikte çıkması bu durumun bir nedeni olarak gösterilebilir.⁵⁸ *et-Târîh*, Ahmed Muhammed Nûr Seyf'in tahkiki ile 1399/1979 tarihinde dört cilt halinde Mekke'de neşredilmiştir. *et-Târîh*'i tabakalar halinde tertip eden Dürî, önce sahâbe tabakasını verir ardından tabiîn ve sonraki şa-

⁵⁵ Bkz. Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe, *a.g.e.*, s. 76-78.

⁵⁶ Bkz. Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe, *a.g.e.*, s. 66, 75, 76, 87, 102, 106, 110, 112, 115, 118, 132, 140.

⁵⁷ Bkz. Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe, *Mesâil*, s. 109-110.

⁵⁸ Yahya b. Maîn, *a.g.e.*, (nâşirin önsözü), I, 155-157.

hısları beldelerine göre zikreder. Beldeler sırasıyla Mekke, Taif, Yemen, Medine, Kûfe, Basra, Horâsân, Vâsıt, Sevâd, Medâin, Bağdat, Şam, Mısır, Cezîre, Rakka şeklinde sıralanır. Eserde şahıslar ile ilgili bölümden sonra İmâm Mâlik'in Leys b. Sa'd'a, Leys'in de İmâm Mâlik'e gönderdiği mektuplar yer almaktadır.⁵⁹ İbn Maîn, gerek râvilerin kimlik bilgileri, doğum ve vefat tarihleri, cerh ve ta'dil durumları gerekse kitâbet, tedvîn, garîb, ferd, mevzû gibi hadis tarihi ve usûlünü ilgilendiren konular hakkında açıklamalarda bulunur.⁶⁰

4- *Ma'rifetu'r-ricâl an Yahyâ b. Maîn*

et-Târîh'in yaklaşık üçte bir hacmindeki Ahmed b. Muhriz'in (v. ?) İbn Maîn'den naklettiği bu eser iki cilt halinde neşredilmiştir. İlk cüzü Muhammed Kâmil Kassâr, ikinci cüzü de Muhammed Mutî' ve Gazve Bedîr tarafından 1405/1985 tarihinde Dımaşk'ta neşredilmiştir.

Muhtevâsı itibariyle de büyük oranda *et-Târîh*'le örtüşmektedir. Bilgilerin tafsilatlı olması, alfabetik veya tabaka şeklinde tertip edilmemesi yönüyle *et-Târîh*'in diğer rivâyetlerinden ayrılan *Ma'rifetu'r-ricâl*,⁶¹ zayıf râvilerle başlayıp sika olanlarla devam etmektedir. Eserde hadis ve hadis illetleri, râvi halleri, fikhî fetvalar, hadis ıstılahlarına dair hükümler ve İbn Maîn'in meclislerde söylediği şiirlere dair pek çok malumat bulunmaktadır.

5- *Suâlâtü İbnu'l Cüneyd li Ebî Zekerıyyâ Yahyâ b. Maîn*

Suâlât, Ebû İshâk İbrahim b. Cüneyd el-Hutteli'nin (v. 260/874), hadis ilminin muhtelif meseleleri hakkında hocası Yahyâ b. Maîn'e sorduğu sorulara aldığı cevapları herhangi bir tasnife tabi tutmaksızın bir araya getirmesiyle oluşmuştur. Aranılan kişilerin biyografilerine daha kolay ulaşılması maksadıyla kitab, Ahmed Muhammed Nûr Seyf tarafından

⁵⁹ Bkz. Yahya b. Maîn, *a.g.e.*, IV, 487-501.

⁶⁰ Yahya b. Maîn, *a.g.e.* (nâşirin önsözü), I, 152-156.

⁶¹ Yahya b. Maîn, *a.g.e.* (nâşirin önsözü), I, 144.

alfabetik hale getirilerek orijinal haliyle birlikte aynı cilt içerisinde 1408/1988 tarihinde Medine’de neşredilmiştir.

et-Târîh’te yer alan bilgilerle benzerlik arz eden *Suâlât*’ta, râvilerle dair cerh ve ta’dil kavramları, râvilerin isimleri, künyeleri, vefat tarihleri, kimin kimden rivâyette bulunduğu, hafızası bozulanlar, sahâbî oldukları sabit olup olmayanlar, râvilerin güvenilirlik açısından karşılaştırılması, bazı hadislerin sabit olup olmadığı, senedlere dair illetler gibi pek çok konuya dair bilgi yer almaktadır.⁶² Ayrıca tahâret, salât, zekât, oruç, hac, cihâd, nikâh, eşribe gibi bablar hakkında fikhî hükümlerin yer aldığı bol miktarda hadis ve nakiller de önemli bir yer teşkil etmektedir.⁶³

6- *Târîhu Osman b. Saîd ed-Dârimî an Yahyâ b. Maîn*

Bu cüzü İbn Maîn’in talebelerinden Osman b. Saîd ed-Dârimî (v. 280/893) rivâyet etmektedir. Cüzün baş tarafı Zührî, Katâde, A’meş, Eyyûb, Amr b. Dînâr, Şa’bî, İbrahîm gibi bazı meşhur tabiinin talebeleri hakkındadır. Akabinde alfabetik bir tertiple diğer râvilerin tercüme-i hâlleri yer alır ve son olarak künyeleriyle tanınanların zikredilmesiyle eser nihayete erer.⁶⁴ Râviler hakkında çok kısa ve öz bilgilerle yetinilmekle birlikte râvilerin alfabetik olarak zikredilmesi, cerh ve ta’dil açısından birbirleriyle mukayese edilmesi bu esere özgü hususiyetlerdendir.⁶⁵ Ahmed Muhammed Nûr Seyf’in (Dımaşk, 1400/1980) tahkikiyle basılmıştır.

7- *Min kelâmi Ebî Zekeriyya Yahyâ b. Maîn fi’ricâl*

Yezîd b. Heysem b. Tahmân (v. 284/897), hocası İbn Maîn’in ricâle dair sözlerini bu cüzde toplamıştır. İbn Tahmân, cüzün sonlarında cüzdeki bilgilerin bir kısmını İbn

⁶² İbnu’l-Cüneyd, *Suâlâtu İbnu’l-Cüneyd li Yahyâ b. Maîn*, (muhakkikin önsözü), s. 32-33.

⁶³ Örnekler için bkz. İbnu’l-Cüneyd, *a.g.e.*, s. 280, 287, 295, 300, 302, 369, 371, 381, 382.

⁶⁴ Yahya b. Maîn, *a.g.e.* (nâşirin önsözü), I, 147-148.

⁶⁵ Yahya b. Maîn, *a.g.e.* (nâşir’in önsözü), I, 148-149.

Maîn'den işiterek, bir kısmını bizzat ona sorarak ve diğer bir kısmını da İbn Maîn'in kendiliğinden anlatması yoluyla elde ettiğini dile getirmektedir.⁶⁶

Eser Ahmed Muhammed Nûr Seyf tarafından (Beyrut, 1400/1979) tahkik edilerek neşre sunulmuştur. Mukakkikin her bir nakile sıra numarası verip dipnotlarda sunduğu açıklamalar ile eserden istifade etmeyi kolaylaştırdığı bu cüzde yaklaşık 420 şahsın cerh ve ta'dil durumlarına dair önemli bilgiler bulunmaktadır.

8- *Târîhu Ebû Saîd Hâşim b. Mersed et-Taberânî an Yahyâ b. Maîn (Suâlâtu Osmân b. Tâlût el-Basrî li Yahyâ b. Maîn)*

Cerh ve ta'dil, ilelu'l-hadis, râvilerin vefat tarihleri ve halleri hakkında Osmân b. Tâlût'un (v. 238/852), Yahyâ b. Maîn'e yönelttiği soruları içeren, hacimce küçük cüzdür. Osmân b. Tâlût erken bir dönemde vefat ettiğinden hocasından derlediği notlar ders arkadaşı Ebû Saîd Hâşim b. Mersed tarafından nakledilmiştir. Bu sebeble eser, *Târîhu Ebû Saîd Hâşim b. Mersed* olarak bilinmektedir. Nazar Muhammed el-Faryâbî, sonuna İbn Maîn'den nakledilen bütün rivâyetlere dair bir de fihrist ekleyerek bu cüzü, *Târîhu Ebû Saîd Hâşim b. Mersed et-Taberânî an Yahyâ b. Maîn* adıyla (Riyad, 1410/1990) Ebû Ömer el-Ezherî ise *Suâlâtu Osmân b. Tâlût el-Basrî li Yahyâ b. Maîn* ismiyle (Kahire, 1427/2007) neşretmişlerdir.

Osmân b. Tâlût, hocası Yahyâ b. Maîn'in ilimdeki yetkinliğini göstermek için *Suâlât'a* Ali b. Medî'nin "İlim, İbnü'l-Mübârek'te ondan sonra da Yahyâ b. Maîn'de son bulmuştur" sözleriyle başlamıştır.⁶⁷

9- *Suâlâtu Ebî Dâvud li Ahmed b. Hanbel*

Suâlât, Ebû Dâvud'un (v. 275/888) râvilerin cerh ve

⁶⁶ İbn Tahmân, *Min Kelâmi Ebî Zekeriyya Yahyâ b. Maîn*, s. 123-124.

⁶⁷ Hâşim b. Mersed, *Târîhu Ebû Saîd Hâşim b. Mersed et-Taberânî an Yahyâ b. Maîn*, s. 14.

ta'dili ile ilgili Ahmed b. Hanbel'e (v. 241/855) sorduğu sorulara karşılık aldığı cevapları ihtivâ etmektedir. Ziyâd Muhammed Mansûr'un yazdığı 150 sahifelik girişle 1994/1414 tarihinde Medine'de tek cilt halinde neşredilmiştir.

Girişinde bazı hadislerin illetleri ve ravîlerin hatalarına dair açıklamaların yer aldığı *Suâlât*,⁶⁸ bablar halinde tasnif edilmiştir. İlk babı tarih bahsiyle başlayan eser, beldelere göre sıralanmış sika râviler ile devam etmekte Kûfeli ve Bağdatlı zayıf râviler bölümleriyle son bulmaktadır.⁶⁹ Eserde 596 râvinin cerh ve ta'dil durumlarına yönelik bilgi yer almaktadır.

10- *Kitâbu'l-İlel ve ma'rifetu'r-ricâl*

Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah'ın (v. 290/903), babasının hadis râvileri hakkındaki tenkit ve görüşlerini bir araya getirdiği bu eser, ricâl ilmine ait en eski kaynaklardan biri olma özelliğine sahiptir. İlk defa Talât Koçyiğit ve İsmail Cerrahoğlu tarafından iki cilt halinde (I, Ankara 1963; II, İstanbul 1987) basılmıştır. Vasiyyullah Abbas'ın dört cilt halindeki (Beyrut, 1408/1988) neşri de bilinen neşirler arasındadır. Ricâl ve ilele dair İbn Hanbel'den nakledilen bilgiler Abdullah'la sınırlı olmayıp bir diğer oğlu Ebû'l-Fadl Sâlih (v. 266/879) ve İbn Hanbel'in talebelerinden Ebû Bekir el-Mervezî (v. 275/888) ile Ebu'l-Hasan el-Meymûnî (v. 274/887) tarafından da rivâyet edilmiştir. Söz konusu üç ismin rivâyetleri Vasiyyullah Abbas (Bombay 1408/1988), Subhî el-Bedrî (Riyâd, 1409/1989) Ebû Ömer el-Ezherî (Kahire, 1430/2009) tarafından neşredilmiştir. Ayrıca Muhammed Hüsam Beydûn, Abdullah'ın rivâyetleri ile Sâlih, Mervezî ve Meymûnî'nin rivâyetlerini bir araya getirerek *el-Câmi' fi'l-ilel ve ma'rifeti'r-ricâl* adıyla iki cilt halinde (Beyrut, 1410/1990) neşretmiştir.

Bu esere çok değer vermiş olsa gerek ki buradaki bilgi-

⁶⁸ Ebû Dâvud, *Suâlât*, s. 156-165.

⁶⁹ Ebû Dâvud, *a.g.e.*, s. 166-374.

lerin bir kısmını *el-Cerh ve't-ta'dil* adlı eserinde rivâyet eden İbn Ebî Hâtim (v. 327/939), bunu İbn Hanbel'in oğlu Abdullah aracılığıyla aldığını da beyan etmektedir.⁷⁰ Eserde ilelu'l-hadis konusu kapsamına giren irsâl, inkıta, şazz, münker, râvinin teferrüdü, idrâc, tashîf ve tahrîf gibi hususların yanı sıra ricâl ilmini ilgilendiren vefâyat, cerh ve ta'dil, isim, künye, neseb gibi bilgilere değinilmektedir.⁷¹

11- Suâlâtü Ebî Bekr el-Esrem li Ahmed b. Hanbel

Ahmed b. Hanbel'in, talebesi Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Esrem'e (v. 273/886) verdiği cevaplardan müteşekkil bu eserin birkaç baskısı mevcuttur. Âmir Hasan Sabrî (Beyrut, 1425/2004), Hayrullah eş-Şerif (Riyâd, 1422/2001) ve Ömer el-Ezherî tarafından (Kahire, 1428/2007) tahkik edilerek neşre sunulmuştur. el-Ezherî kitabın sonuna Ebu Bekr el-Esrem'in *Suâlât* haricinde Ahmed b. Hanbel'den naklettiği merviyâtı da eklemiştir.⁷²

Cerh ve ta'dil meseleleri, râvilerin isim ve tarihleri gibi konularda Ahmed b. Hanbel'in görüşlerinin yer aldığı eserde Ali b. Medîni, Yahyâ b. Maîn, Yahyâ b. Saîd, Abdurrahman b. Mehdî gibi pek çok meşhur cerh ve tadil imamının görüşleri de nakledilmektedir.

12- Suâlâtü Ebî Osman Saîd b. Amr el-Berzeî li Ebî Zür'a er-Râzî

Eser, Berzeî'nin (v. 292/905) hadis râvileri hakkındaki sorularına Ebû Zür'a er-Râzî'nin (v. 264/877) verdiği cevaplardan meydana gelmektedir. Diğer suâlâtların aksine sadece zayıf râvileri ele alan bu çalışmayı Sa'dî el-Hâşimî, Ebû Zür'a hakkında hazırlamış olduğu *Ebû Zür'a er-Râzî ve cühûdühû fi's-sünneti'n-nebeviyyemea tahkiki kitâbihî ed-Duafâ ve ecvibetihî alâ es'ileti'l-Berzeî* adlı üç ciltlik çalışmasının ikinci cildinde (Medine, 1409/1989) neşretmiştir.

⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, V, 7.

⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetu'r-ricâl* (nâşirin önsözü), I, 111.

⁷² Ebû Bekr el-Esrem, *Suâlât*, s. 98-208.

Berzeî'nin sorularına zaman zaman Ebû Hâtim er-Râzî'nin (v. 277/890) de cevap verdiği görülmektedir.⁷³ Bu da Ebû Zür'a'nın meclisinde Ebû Hâtim'in de hazır bulunup görüşlerini dile getirdiğini göstermektedir. Zayıf râviler ve onların niçin cerh edildiğine dair bol miktarda bilgiye ulaşmanın mümkün olduğu bu eserde Berzeî'nin, muhalif görüşleri ve bunlara karşılık verilen cevapları da kaydetmeyi ihmal etmediği görülmektedir.⁷⁴ Lehte ve aleyhteki görüşlerin birlikte kaydedilmesiyle sonraki nesillere meselelerin arka planını doğru bir şekilde tespit etme imkânı sunulmuştur. Ebû Zür'a'nın, Müslim'in *Sahih'i* hakkında serdettiği sözler ve buna karşılık da Müslim'in kendisini savunması⁷⁵ bu anlamda zikredilmesi gereken bir husustur.

13- *Sûâlâtü Ebî Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Dâvud*

Ebû Dâvud'un, talebesi Âcurrî'nin ricâl ilmi, cerh ve ta'dil ile ilgili sorularına verdiği cevapları ihtivâ eden bu eser, beş cüzden müteşekkildir. Fuâd Sezgin'in bildirdiğine göre bu cüzlerin üçüncüsü hicrî altıncı asırda, dört ve beşincisi ise hicrî yedinci asırda yazılmıştır.⁷⁶ Buradan hareketle *Suâlât'*ın geriye kalan bir ve ikinci cüzlerinin kayıp olduğu anlaşılmaktadır.

Üçüncü cüz, Muhammed Ali Kasım el-Ömerî tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmış olup 1399/1977 tarihinde Medine'de neşredilmiştir. Daha sonra *Suâlât*, üçüncü cüzü de kapsayacak şekilde Abdülhalim Abdülazîm el-Bestevî'nin gayretleriyle 131 sayfalık bir giriş ve geniş açıklamalı dipnotlarla tahkik edilerek iki cilt halinde (Beyrut, 1418/1997) basılmıştır.

Beldelere göre tertip edilen *Suâlât'*ın el-Bestevî tahkinde râvilere yönelik bilgiler 1'den 1973'e kadar rakamlan-

⁷³ Bkz. Sa'dî el-Hâşimî, Ebû Zür'a er-Râzî ve cühüdühü fi's-sünneti'nebeviyye mea tahkiki kitâbihî ed-Duafâ ve ecvibetihî alâ es'ileti'l-Berzeî, II, 356, 358, 362, 364, 440, 441, 499.

⁷⁴ Sa'dî el-Hâşimî, *a.g.e.* (muhakkikin önsözü), II, 279.

⁷⁵ Sa'dî el-Hâşimî, *a.g.e.*, II, 674-677.

⁷⁶ Sezgin, Fuâd, *Tarihü't-turâsi'l-arabî*, I, 323.

mıştır. İbn Sa'd, Halife b. Hayyât, Müslim, İbn Hibbân gibi müelliflerin beldelere dair yazmış olduklara tabakat kitaplarına bakıldığında Mekke, Medine, Taif, Yemen gibi beldeler de yer almaktadır. *Suâlât*'ta ise bu beldelere dair herhangi bir kaydın söz konusu olmaması kaybolan cüzlerin de sözü edilen beldeleri içerdiği ihtimalini güçlendirmektedir.⁷⁷

14- *Suâlâtü'l-Hâkim en-Nisâbüri li'd-Dârekutnî*

Hâkim en-Nisâbüri (v. 405/1014) tarafından kaleme alınan, Muvaffak b. Abdullah'ın tahkikiyle (Riyâd, 1404/1984) neşredilen *Suâlât*, Dârekutnî'nin (v. 385/995) Bağdat, Basra ve Kûfe ulemasından mükerrerlerle birlikte 531 kişinin cerh ve ta'dil durumlarına dair hükümlerini içermektedir.

Hâkim, *Suâlât*'ın girişinde cerh ve ta'dil durumlarını bilmediği Bağdatlı bazı hadis âlimlerinin isimlerini yazıp Dârekutnî'ye gönderdiğini, Dârekutnî'nin de kendi hattı ile isimlerin altına cerh ve ta'dil durumlarını kaydettiğini, daha sonra Dârekutnî ile görüştüğünde ise bunları kendisine bizzat sorduğunu söyleyerek kitabın telifine dair bilgi vermektedir.⁷⁸ *Suâlât*'ta genel anlamda *kütüb-i sitte* özel anlamda da Buhârî (v. 256/870) ve Müslim'in (v. 261/875) ricâline ayrıca bir ehemmiyet verildiği görülmektedir. Ayrıca eserde Buhârî'nin kendisinden rivâyette bulunup da Müslim'in rivâyette bulunmadığı râviler ile tenkid edilen râvilere dair bol miktarda bilgi bulmak mümkündür.⁷⁹

15- *Suâlâtü Ebî Abdillah b. Bukeyr ve gayrihi li'd-Dârekutnî*

Hüseyin b. Ahmed b. Bukeyr'in (v. 381/991), râvilere dair hocası Dârekutnî'ye sorarak elde ettiği bilgileri ihtiva eden bu küçük hacimli cüz, Ali Hasan Ali'nin tahkikiyle (Ammân, 1408/1988) neşredilerek ilim dünyasına kazandırılmıştır.

⁷⁷ Âcurri, *a.g.e.* (muhakkikin önsözü), I, 113.

⁷⁸ Hâkim en-Nisâbüri, *Suâlât*, s. 84.

⁷⁹ Hâkim en-Nisâbüri, *a.g.e.* (muhakkikin önsözü), s. 68-69.

İsminden de anlaşılacağı üzere İbn Bukeyr dışında başka talebelerin de Darekutni'ye yönelttiği sorular da bu eserde yer almaktadır. Eserin baş tarafı Buhârî ve Müslim'in tahricte bulunup Nesâî'nin *Duafa*'sında zikrettiği raviler hakkındadır.⁸⁰ Bu bölümde râvilere dair önce Nesâî'nin (v. 303/915) daha sonra da Dârekutni'nin hükmü zikredilmektedir. Eserin geri kalan bölümünde ise Süfyan es-Sevrî, Mâlik b. Enes, Eyyûb es-Sahtiyânî, Zührî gibi pek çok âlimin hadis rivâyetinde en güvenilir talebelerinin kimler olduğu bilgisi yer almaktadır.⁸¹

16- Suâlâtü Ebî Abdîrrahman es-Sülemî li' d-Dârekutnî

Süleyman Ateş (Riyad, 1408/1988) ve Mecdî Fethî'nin (Mısır, 1413/1992) tahkikiyle neşredilen cüz, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin (v. 412/1021) hocası Darekutni'ye yönelttiği soruları ihtivâ etmektedir. Ebû Ömer el-Ezherî, gerek Ateş'in gerekse Mecdî Fethî'nin kullandıkları nüshalarda birtakım fazlalık, eksiklik ve tahriflerin var olduğunu dile getirerek *Suâlât*'ı 1427/2006 tarihinde Kahire'de yeniden neşretmiştir.⁸²

518 nakli içeren *Suâlât*'ı okuyucuya kolaylık sağlasın diye alfabetik sıraya göre râvileri anlatan Sülemî, künyelere dair de müstakil bir bölüm açmıştır.⁸³ Dârekutni, diğer sualatlarında olduğu gibi râviler ve ilelu'l-hadis hakkında yönelttilen sorulara benzer bir uslûb ve metotla cevap vermektedir.

17- Suâlâtü Ebî Bekr el-Berkânî li'd-Dârekutnî

Ebû Bekr el-Berkânî'nin (v. 425/1034), cerh-ta'dîl ve ilelu'l-hadise dair hocası Dârekutni'ye yönelttiği soruları ihtivâ eden bu eser, ilk olarak Abdurrahim Ahmed el-Kaşkarî (Pakistan, 1405/1985), daha sonra Mecdî Fethî

⁸⁰ İbn Bukeyr, *Suâlât*, s. 24-41.

⁸¹ İbn Bukeyr, *a.g.e.*, s. 41-57.

⁸² Sülemî, *Suâlât*, (muhakkikin önsözü), s. 25.

⁸³ Bkz. Sülemî, *a.g.e.*, s. 137-143

(Kahire, 1409/1989) ve son olarak da Ebû Ömer el-Ezherî (Kahire, 1427/2006) tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir.

el-Ezherî, *Suâlât*'a yazdığı girişte gerek Pakistan ve Kahire'de basılan baskıların eksik olduğuna dikkat çekmekte, Abdurrahim Ahmed el-Kaşkarî'nin üç cüzden müteşekkil olan *Suâlât*'ın ilk iki cüzünü; Mecdî Fethî'nin ise sadece üçüncü cüzünü neşrettiğini dile getirmektedir.⁸⁴ *Suâlât*'ın tamamını neşreden el-Ezherî, kitabın sonuna "Berkânî'nin Dârekutnî'den *Suâlât*'ın dışında naklettiği merviyât" diye bir bölüm eklemiştir.⁸⁵

Berkânî, üç bölümden müteşekkil eserin girişinde talebelere kolaylık olsun diye alfabetik olarak tertib ettiğini zikretmektedir.⁸⁶ Birinci cüz Elif babından başlanarak Ayn babının bir kısmını, ikinci cüz Ayn babının geri kalan kısmı ile künyeler kısmını içermekte, üçüncü cüz ise ilelu'l-hadis ve ilelu'r-ricâle dair çeşitli soruları kapsamaktadır. Birinci bölümde 333, ikincisinde 294, üçüncüsünde 55 olmak üzere toplam 682 nakil bulunmaktadır.

18- *Suâlâtu Hamza b. Yûsuf es-Sehmî li'd-Dârekutnî*

Hamza b. Yusuf es-Sehmî (v. 428/1037) bu eserde râviler hakkında hocası Dârekutnî'ye hem bizzat kendisinin hem de diğer bazı talebelerin sorduğu muhtelif soruları bir araya getirmiştir. 413 suâli içeren bu cüz, Muvaffak b. Abdullah'ın tahkikiyle 1404/1984 tarihinde Riyad'da neşredilmiştir.

Sehmî, Dârekutnî'ye "فلان لىن dediginde bununla neyi kastediyorsun?"⁸⁷ şeklinde bir soru sorarak *Suâlât*'a girizgah yapmıştır. Eserin tertibinde ismi Muhammed olanlara öncelik verilerek başa alınmış daha sonra râviler alfabetik olarak

⁸⁴ Berkânî, *Suâlât*, (mukakkikin önsözü), s. 28.

⁸⁵ Berkânî, *a.g.e.*, s. 183-233.

⁸⁶ Berkânî, *a.g.e.*, s. 47.

⁸⁷ Sehmî, *Suâlât*, s. 72.

sıralanmıştır. *Suâlât* incelendiğinde Sehmî'nin, Dârekutnî dışında Hasan b. Ali b. Amr, Ebubekir el-İsmailî, Ahmed b. Abdân, Muhammed b. Yusuf gibi pek çok âlimin görüşlerine başvurduğu⁸⁸ zaman zaman da kendi görüşünü belirttiği görülmektedir.⁸⁹

19- *Suâlâtü Mes'ûd b. Alî es-Siczî li'l-Hâkim en-Nisâbüri*

Eser, Mes'ud b. Ali es-Siczî'nin (v. 438/1046), hocası Hâkim en-Nisâbüri'ye (v. 405/1014) râvilerin cerh ve ta'dil durumlarına dair yönelttiği soruların bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Herhangi bir tertib gözetilmeden kaleme alınan *Suâlât*, Muvaffak b. Abdullah'ın tahkikiyle (Beyrut, 1408/1988) basılmıştır. *Suâlât*'ın başında Hâkim'in, Bağdatlıların sorularına verdiği cevapları içeren bir cüz yer almaktadır.⁹⁰

Râvilerin durumlarını ifade ederken Şeyhayn'ın ricâlerinden olup olmadıklarını özellikle belirten Hâkim,⁹¹ Buhârî'nin *es-Sahîh*'ine aldığı hadisler için iki güvenilir tarik ile rivâyet edilmesini şart koştuğunu dile getirerek onun gözetmiş olduğu şarta dair de açıklamada bulunmuştur.⁹² *el-Muvatta'* nüshalarından hangisinin daha sahih olduğuna değinen ve tercihini de Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî'den (v. 221/835) yana kullanan Hâkim, bu tercihine delil olarak Ali b. Medînî, Yahyâ b. Maîn, Ebû Hafs Amr b. Ali (v. 249/863) İsmail b. İshâk (v. 282/895) ve Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerden uzunca nakillere yer vermiştir.⁹³

⁸⁸ Sehmî'nin Dârekutnî dışında görüşlerine yer verdiği kişilerin listesi için bkz. (muhakkikin önsözü), s. 52-53.

⁸⁹ Bkz. Sehmî, *a.g.e.*, s. 107, 112, 113, 161, 192, 268, 269.

⁹⁰ Siczî, *Suâlât*, s. 55-73.

⁹¹ Örnek için bkz. Siczî, *a.g.e.*, s. 77, 95, 96, 100, 111, 125, 134, 144, 146, 178.

⁹² Siczî, *a.g.e.*, s. 209.

⁹³ Siczî, *a.g.e.*, s. 232-241. Hâkim'in Ka'nebî'ye dair naklettiği rüya içerikli şu rivâyet dikkat çekicidir: Ali b. Abdulazîz fazilet sahibi bir kimsenin kendisine şunu anlattığını bildirmiştir: "Hadis dinlemek için (musannef sahibi) Abdurrezzâk'ın yanına gittim ne var ki beni bundan men etti.

20- *Suâlâtü's-Silefi li-Hamîs el-Havzî*

Bu eser, Ebû Tâhir Muhammed b. Ahmed es-Silefi'nin (v. 576/1180) Vâsıtlı hocası Ebu'l-Kerem Hamîs b. Ali el-Havzî'ye (v. 510/1116) yönelttiği soruları ihtivâ etmektedir. Hicrî III. asırdan hicrî VI. asrın başlarına dek uzanan dönemde Vâsıt'ta yaşayan veya eğitim maksadıyla buraya gelen 126 kişinin biyografisini içeren *Sûâlât*, Mutâ' et-Tarâbîşî tarafından tahkik ederek 1403/1983 yılında Dımaşk'ta neşredilmiştir.

Silefi'nin belirli bir tertib gözetmeksizin ele aldığı biyografilere muhakkik tarafından sıra numarası verilmiştir. Hamîs el-Havzî, Silefi'nin râvilere dair suallerini, genellikle râvinin tam ismi, aslen nereli olduğu, hoca ve talebeleri, cerh-ta'dîl durumları ve vefat tarihlerine ilişkin kısa ve öz bilgilerle cevaplamaktadır.

Sonuç

Hadislerin senedinde geçen râvilerin araştırılması ricâl ilminin bir konusudur. Bu ilme yönelik muhtelif bilgilerin erken dönemlerden itibaren kayıt altına alındığı ve bu alanın ilk örneklerini de suâlâtların oluşturduğu görülmektedir. Talebeler, hocalarından aldıkları bu bilgileri ilmî bir sorumlulukla muhafaza ederek sonraki nesillere intikal ettirmişlerdir. Bu küçük çaplı eserler daha sonraki yüzyıllarda telif edilen kapsamlı ve sistemli rical kitaplarının oluşumunda önemli rol oynamışlardır.

Bununla birlikte muhteva analizine tâbi tutulduğunda suâlâtlar, hadis ilminin çeşitli alanlarına dair meseleleri de ele almıştır. Ayrıca nakledilen bilgilerden hareketle suâlât-

Rüyada Hz. Peygamber'i gördüm ve kendilerine olup bitenleri anlattım. Bunun üzerine Resûlullah, 'Medine'ye git Mâlik b. Enes'in Muvatta'ını Ka'nebi'den dinle. Sonra Şam'a git Süfyân es-Sevri'nin kitaplarını Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbi'den dinle sonra da Basra'ya dön ve Hammâd b. Zeydin kitaplarını Ebu'n-Nu'mân'dan dinle' buyurdular." (Bkz. s. 240).

ların kendi dönemlerinin siyasi, sosyal, fikrî ve ilmî yapısını da yansıttıkları rahatlıkla söylenebilmektedir. Münekkit âlimlerin görüşlerini ihtivâ etmesi itibariyle de oldukça önemli sayılabilecek bu eserler birçok çalışmaya kaynaklık etmeye ve ricâl tarihindeki mühim mevkilerini korumaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Âcurrî, Ebû Ubeyd Muhammed b. Ali, *Suâlâtu Ebî Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Dâvud* (thk. Abdülhalîm Abdülazîm el-Bestevî), I-II, Beyrut, 1418/1997.
- Aşikkutlu, Emin, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1997.
- Berkânî, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed, *Suâlâtu Ebî Bekr el-Berkânî li'd-Dârekutnî* (thk. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî), Kahire, 1427/2006.
- Buhârî, Ebû İsa Muhammed b. İsmail, *et-Târîhu'l-kebir*, I-VII, ts.
- Da'cânî, Tallâl b. Suûd, *Mevâridü İbn Asâkir fî târihi Dimaşk*, I-III, Medine, 1425/2004.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Suâlâtu Ebî Dâvûd li Ahmed b. Hanbel* (thk. Ziyâd Muhammed Mansûr), Medine, 1414/1994.
- Eren, Mehmet, *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları*, İsam Yay., İstanbul, 2012.
- Esrem, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed, *Suâlâtu Ebî Bekr el-Esrem li Ahmed b. Hanbel* (thk. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî), Kahire, 1428/2007.
- Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed en-Nisâbûrî, *Suâlâtu'l-Hâkim en-Nisâbûrî li'd-Dârekutnî* (thk. Muvaffak b. Abdullah), Riyâd 1404/1984.
- Hâşimî, Sa'dî, *Ebû Zür'a er-Râzî ve cühûdühû fi's-sünneti'nebeviyye mea tahkîki kitâbihî ed-Duaîfâ ve ecvibetihî alâ es'îleti'l-Berzeî*, I-III, Medine, 1409/1989.
- Hâşim b. Mersed, *Târîhu Ebû Saîd Hâşim b. Mersed et-*

- Taberânî an Yahyâ b. Maîn* (thk. Nazar Muhammed el-Faryâbî), Riyâd, 1410/1990.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye* (thk. Hasan Abdulmun'im), Beyrut, 1430/2009.
- İbn Bukeyr, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed, *Suâlâtu Ebî Abdillâh b. Bukeyr ve gayrihi li'd-Dârekutnî* (thk. Ali Hasan Ali) Ammân, 1408/1988.
- İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Beyrut, 1372/1953.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Ca'fer Muhammed b. Osman, *Suâlâtu Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe li Ali b. el-Medîne* (thk. Muvaffak b. Abdullah), Riyâd, 1404/1984.
- _____, *Mesâilu Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe an Şuyûhihi* (thk. Âmir Hasan Sabrî, *Selâs resâil fî ilmi'l-cerh ve't-ta'dîl adli eser içerisinde*) Beyrut, 1425/2004.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *el-İlel ve ma'rifetu'r-ricâl* (thk. Vasiyyullah b. Muhammed), I-IV, Riyâd, 1422/2001.
- İbn Maîn, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn, *et-Târih* (thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf), I-IV, Mekke, 1399/1979.
- İbn Muhriz, Ahmed b. Muhammed, *Ma'rifetu'r-ricâl an Yahya b. Maîn* (thk. Muhammed Kâmil Kassâr, Muhammed Mutî' ve Gazve Bedîr) I-II, Dımaşk, 1405/1985
- İbn Tahmân, Ebû Hâlid Yezîd b. Heysem, *Min kelâmi Ebî Zekerîyya Yahya b. Maîn* (thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf), Beyrut, 1980/1400.
- İbnu'l-Cüneyd, Ebû İshâk İbrahim b. Abdullah, *Suâlâtu İbnu'l-Cüneyd li Ebî Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn* (thk. Muhammed Nur Seyf), Medine, 1408/1988.
- Leknevî, Muhammed Abdülhayy, *er-Ref' ve't-tekmîl fî'l cerh ve't-ta'dîl* (thk. Abdulfettâh Ebû Gudde), Beyrut, 1425/2004.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'* (thk. M. Fuâd Abdalbâkî), I-II, Beyrut, 1406/1985.

- Müslim b. Haccâc, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim* (thk. M. Fuâd Abdulbâkî), I-V, Kahire, 1418/1997.
- Ömerî, Ekrem Ziya, *Mevâridü'l-Hatîb el-Bağdâdî fî târihi Bağdâd*, Riyâd, 1405/1985.
- Râmehurmuzî, Ebû Muhammed Hasan b. Abdurrahman, *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î* (thk. Muhammed Accâc el-Hatîb), Beyrut, 1391/1771.
- Sehmî, Ebu'l-Kasım Hamza b. Yusuf, *Suâlâtu Hamza b. Yusuf es-Sehmî li'd-Dârekutnî* (thk. Muvaffak b. Abdullah), Riyâd, 1404/1984.
- Sezgin, Fuâd, *Tarîhu't-turâsi'l-arabî*, I-X, Riyâd, 1411/1991
- Siczî, Mes'ûd b. Ali, *Suâlâtu Mes'ûd b. Ali es-Siczî li'l-Hâkim en-Nisâbûrî* (thk. Muvaffak b. Abdullah), Beyrut, 1408/1988.
- Silefî, Ebû Tâhir Ahmed b. Muhammed, *Suâlâtu'l-Hâfiz es-Silefî li Hamîs el-Havzî* (thk. Mutâ' et-Tarâbîşî), Dimaşk, 1403/1983.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin, *Suâlâtu Ebî Abdurrahman es-Sülemî li'd-Dârekutnî* (thk. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî), Kahire, 1427/2006.
- Şafîî, Muhammed b. İdris eş-Şafîî, *er-Risâle* (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Kahire, 1426/2005